

EROS I RETÒRICA EN LA POESIA D'ESTELLÉS

Vicent Salvador

És ben coneguda la sentència amb què Josep Pla fixava, com en una instantània, la seua visió de la poesia estellesiana: «Estellés és un prosista extraordinari que escriu en vers». La frase lapidària —repetida en diverses variants al llarg de la *nota del capvesprol* on apareix— s'adoba retòricament amb un caràcter paradoxal que sustenta, com a *leit motiv*, la fina ironia de Pla en tot el text.

L'argumentació s'hi orienta cap a una desvaloració d'Estellés com a poeta: xarraire frondosíssim, ploraner, victimari, prosaic. L'empordanés sembla voler donar-li una clatellada al de Burjassot tot recomanant-li el conreu de la prosa (¿narrativa?), que és el terreny on, segons ell, es mouria amb profit: «Aparentment, el senyor Estellés és un escriptor modern perquè porta a sobre l'ensulsiada del periodista d'avui. Al meu entendre és un prosista de sempre, fascinat per la realitat i per la vida humana i per les enormes complicacions que implica»¹. En l'entremig, hi ha aparegut la referència a Balzac. No debades s'ha reiterat en moltes ocasions que l'Estellés és un poeta *balzacià* que escriu amb els seus versos la comèdia humana del seu món.

Sense entrar ara a discutir el judici de valor global que del paper de Pla es desprén, cal dir que les seues intuïcions són un bon punt de partença per a enfilar l'agulla de la reflexió que segueix. Deixarem de banda els retrets —ben plausibles— a la proximitat estellesiana, a la seua queixa inacabable o bé al seu libertarisme versificatori —qüestió, aquesta, molt més discutible, de bon tros. Tampoc no analitzarem la fortuna —dissortada més aviat, a l'entendre de la crítica— de la novel·la eròtica *El coixinet*, o la dels magnífics quaderns de proses que ha publicat els darrers anys. Ens interes-

¹ *Notes del capvesprol, Obra Completa*, vol. 35, Barcelona, Destino, 1979, p. 183.

sa, ací, l'Estellés poeta, que Pla maltractaba però caracteritza encertadament com a «fascinat per la realitat i per la vida humana».

Per a Pla, per a la teoria literària que implícitament assumeix, això és un tret de prosaisme més propi del narrador realista que no del poeta líric. Tot depén, com bé es veu, de la teoria dels gèners que un hom accepte. I no és gens clar que les poètiques actuals foragiten del recinte de la lírica aquesta fascinació —narrativa i descriptiva— per la realitat circumstant. El discurs poètic estellesià, en qualsevol cas, palesa una elaboració retòrica més refinada del que pot semblar a primera vista: fins i tot en aspectes decisius en poesia com és la figurativitat. D'altra banda, el tractament poètic de l'eros, centre d'interés d'aquestes pàgines, és un camp privilegiat per a observar l'operativitat dels procediments retòrics d'Estellés sobre la seua *circumstància* vital, a més d'un dels motius temàtics més reiterats en la seua obra.

Una primera impressió que infaliblement dóna al lector la poesia estellesiana és el seu caràcter de discurs col·loquial: incansablement enraona amb si mateix o amb algun suposat interlocutor, narra, descriu, rememora. I ho fa —aparentment, si més no— en un estil planer, com d'anar per casa, alié a les imatges esplèndides de la nissaga simbolista. No hi trobarem la metafísica impol·luta i adusta d'un Espriu ni l'alquímia vinyoliana de la quotidianitat màgica. Talment com si el símbol i la metàfora llampant se li fessen difícils de pair. Més aviat s'aboca, seduït, a la circumstància palpable i l'exhaureix fins traure-li el darrer suc poètic o naufragar en un mar d'incontinència verbal². La seua oda elemental és més radical que la de Neruda i es nega a la transcendència última que el xilè sap arrencar a l'anècdota.

¿Motles retòrics heretats? És clar, molts i molt diversos: des d'Ausiàs fins a Éluard o a Neruda, la poesia d'Estellés és porosa a les influències més heterogènies. Així, *deconstrueix* l'ègloga garcilasiana i la converteix en textos plens de potencialitats dramàtiques, teatrals, on la pastoral, sense perdre el lirisme, es fa carn de postguerra i on una nimfa d'avui pot exclamar: «Nemorós, Nemorós, no m'esgarres les bragues, que m'han costat vint duros». O bé fa el seu bricolatge particular amb la barraca de don Teodor —tot invertint el sentit dels versos llorentians— i la fa esdevenir aspra elegia als morts de la guerra civil vora el barranc del Carraixet. D'altres voltes, és cert, tan sols s'aixopluga al recer d'unes rutines de versaire facilitari que li permeten d'encabir-hi la seua torrentera immoderada. La poesia civil de l'Estellés n'és plena, d'aquests exercicis de manobre expert. També una part de l'eròtica —particularment la produïda durant els anys del *destape*—

---

² Vegeu, per a aquestes qüestions: J. PÉREZ MONTANER / V. SALVADOR, *Una aproximació a Vicent Andrés Estellés*, València, Tres i Quatre, 1981.

peca d'un excés de confiança en la inspiració del moment: la inspiració, sense rigor que la filtre, d'unes natges o uns pits fugissers, d'un coit amablement obsequiat per l'ortuna o només pels déus piadosos de l'oníric reialme.

És clar, però, que la fibra eròtica travessa de cap a peus, amb resultats molt diferents en qualitat, l'escriptura estellesiana. Més aviat l'amera, fins i tot quan parla del cel («corria el cel cuixes a l'aire») o de la mar (una mar «a mamelletes ràpides»), o quan veu «les mamelletes de les dioptries» als ulls de l'estimada i sap que aquests li coïen «igual que l'engonal». Al capdavall, l'esfera semàntica de l'erotisme esdevé un centre d'expansió metafòrica projectat sobre temes ben diversos, els quals forneix de vehicles expressius per a les imatges. A més, és clar, l'eros apareix manta volta no com a vehicle metafòric sinó com a contingut directe, com a matèria explícita del poema.

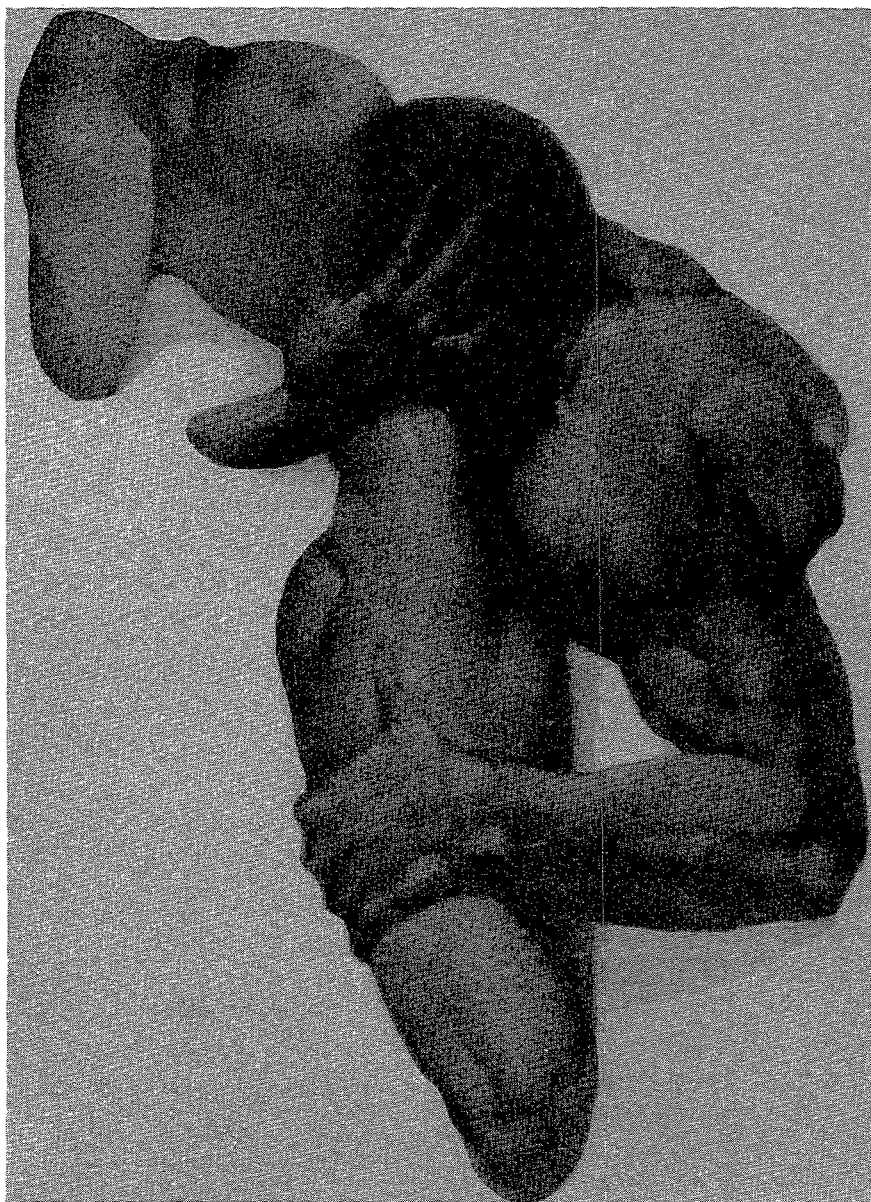
S'ha subratllat i estudiat a bastament la importància del tema en el nostre autor³, un tema que recalca en ports de molt diversa fortuna lírica: ara el fort sentiment existencial d'un sexe ferotge que venç la mort, la por, la fam o la *moral a cavall* de la postguerra; ara l'intimisme olorós de l'amor conjugal; ara el desig furtiu intensament poètic; també, la concessió a un subgènere afalagador però sembrat de perills literaris. O bé el recurs —no sempre reeixit— a la confessió impúdica feta sota la disfressa d'un *jo* prestigiat de classicisme, com ara a *Exili d'Ovidi*, amb una tècnica que Cernuda aprenqué d'Auden i practicà, per exemple, en el seu fabulós poema «Góngora».

Precisament, com ja ho hem insinuat, el tractament de l'erotisme és un excel·lent material de laboratori per a estudiar la figurativitat estellesiana, la *indirectivitat* de la seua expressió poètica. Perquè si l'eros hi sura i és anomenat, inventariat o descrit sense pudor ni símbol, també és cert que és tractat amb una inevitable retòrica, no per econòmica menys eficaç. Una retòrica que oscil·la entre l'apropament directe, explícit i aparentment prosaic als referents externs, i, per l'altre cantó, un distanciament estranyador o desfamiliaritzador dels objectes, elusiu i al·lusiu, de caràcter sovint poc perceptible però, sens dubte, operatiu com a procediment d'intensificació. Observarem, tot seguit, els termes i els graus d'aquest moviment pendular.

Una sumària revisió del lèxic estellesià ens duria fàcilment a constatar un cert fenomen d'*hiperlexicalització* —de sobreabundància de vocables, de sinònims— al voltant de l'esfera de l'eros, tot entenent per *eros* tant allò

---

³ Vegeu, a més de les certeres intuïcions de l'USTER en les pàgines introductòries a *Recomane tenebres, Obra Completa*, 1, d'Estellés, València, Tres i Quatre, 1972, el pròleg d'Ignasi Riera a l'antologia estellesiana *Poesia eròtica*, Barcelona, Laia, 1985. Un detallat estudi sobre el tema és el de Vicent ESCRIVÀ, «El complex de cultura eròtica i l'erotisme poètic en V.A.E.», dins *Lletres de canvi*, 7 (1982), pàgs. 12-86.

Il·lustració de Joan Casejón per el Llibre de Dènia, ed. La Marina Alta, Pedreguer 1981.

relacionat amb l'experiència del sexe com també amb el cos en tant que objecte/subjecte del desig, o fins i tot amb un sentiment amorós idealitzat. És clar que hem d'incloure-hi —no cal repetir-ho— els casos d'irradiació metafòrica de l'erotisme sobre altres camps de la realitat. Estellés, en tot cas, fa de l'eros un dels centres neuràlgics de la seua escriptura. I ho fa generalment amb delectança plena de descriptivisme i de narrativitat. Perquè, si el sentit de la intensitat mena tantes voltes els poetes amorosos a la condensació lírica, a la pura exclamació o a la reflexió sentenciosa, Estellés sembla preferir sovint el relat i la descripció de les situacions que evoca des de la intimitat creadora.

D'aquesta manera, l'amor sol corporeïtzar-se en una persona de carn i ossos —una dona— o bé en una situació o en un esdeveniment. Cal relatar-lo i descriure'l en l'evocació creadora. L'amor s'encarna, així, en el marc d'una gloriosa nit de Sant Josep que els amants viuen des de la terrassa, en el perfum a espígol de l'alcova conjugal, en l'atmosfera d'un hotel de cites, en les baranes interdictes del riu, en la sordidesa d'un cinema de barri. El poeta es recrea morosament en l'ambientació de l'escena eròtica: reconstrueix, per mitjà de l'evocació de certs detalls seleccionats, els moments de l'amor, d'un amor. Això s'adiu perfectament al caràcter d'inventari que presenta, tal com ha assenyalat la crítica repetidament, la seua poesia. S'adiu també amb el tarannà més metonímic que metafòric d'aquesta⁴. El discurs estellesià captura objectes, personatges, situacions, i els dota d'un poder connotatiu que n'emergeix com un significat coral. Hi són convocades sensacions de tota mena que, amb el seu caràcter fragmentari, configuren en conjunt un halo d'evocació poètica.

És, per això, una escriptura rica en les més variades percepcions sensorials, que sovint s'entrecreuen i dilueixen unes en altres: tàctils («tacte cerea», «la molsa de l'entrecuix», els pits «suaus, com pell de tigre»), gustatives («Amor, entre les teues dentetes sóc raïm», «virginitat de sucre»), olfactivas («aquella olor profunda a mantellina», «m'he masturbat dintre l'olor dels nards», «olor d'espígol, conjugal i tebi»), tèrmiques («l'olor calenta de les garrofes», «ulls socarrats, incendiats de veure't»), auditives («càlids crits com d'insistent ocell», «cruïxen llits, cruïxen les rialles») o visuals

---

⁴ Sobre la consideració de la poesia estellesiana com a més metonímica que metafòrica, cf. els mateixos autors, al pròleg de *Antologia poètica de Vicent Andrés Estellés*, València, Tres i Quatre, 1982, pàgs. 15-16. Es troben importants precisions sobre el plantejament teòric de Jakobson en R. SELDEN, *La teoria literaria contemporànea*, Barcelona, Ariel, 1987, pàgs. 80-82, i en C. DI GIROLAMO, *Teoria crítica de la literatura*, Barcelona, Crítica, 1982. El caire del present article ens impedeix entrar ara en les interessants discussions teòriques sobre el tema de la polaritat metàfora/metonímia, però és un assumpte subjacent d'alguna manera en aquestes pàgines.

(«l'entrecuix et fulgura»). És aplegant impressions fragmentàries d'aquesta mena com Estellés conforma una atmosfera capaç de transmetre al lector una compulsió emotiva amb perfil d'unicitat.

Les referències eròtiques hi són, de vegades, directes en la seua immediata; d'altres, elaborades amb al·lusió imaginativa. L'anàlisi lexicogràfica ens ajuda a precisar aquesta impressió de duplicitat. Hi trobem, per exemple, una sèrie de designacions directes relatives al sexe («pèls», «pits», «cul», «mugrons», «cuixes», «membre», «fluix», «engonal», «anques», «entrecuix», «natges», «malucs»). Però, al costat d'aquestes formes estilísticament neutres o estandaritzades, trobem també termes més cultes, tan allunyats de l'ús popular com del poètic tradicional («fal», «semen», «coit», «esperma», «clitoris», «masturbació») i unes altes de més gràfiques, poudes en l'expressivitat metafòrica del català col·loquial o en l'originalitat figurativa del poeta («mànc», «perpal», «piu», «galtes del cul», «tros de carn», «tió», «glopada», «trau», «cau secret», «forat nefand», «rodonor darrera»). Cal advertir que, en general, Estellés defuig els vocables de connotacions més procaces, tot optant per termes neutres o recorrent al cultisme anatòmic o a un cert eufemisme eficaçment expressiu, quan no a designacions clarament metafòriques com ara «el grapat de safrà negre». Tot això, òbviament, ja és un primer grau d'estilització en el discurs sobre el sexe, per bé que ben diferent —en intensitat i en orientació— de la idealització usual de la lírica, que defuig tant la directivitat crua com el tecnicisme d'alguns d'aquests mots.

L'adjectivació, tan florida en el discurs estellesià, ens mostra l'activitat febril d'un laboratori figuratiu amb troballes sorprenents. Les rodonors femenines, per exemple, es fan «amables», «benignes», «solars», «invictes»; el membre viril, «fragorós», els pits «atònits», els mugrons «indòcils», el cul «contudent»; les mans poden ser «sagramentals», els cossos «forestals» i els coits «mil·lenaris»; fins i tot, la dona que es masturba pot resultar «autàrquica». Aquesta tècnica de l'adjectivació juga amb la metàfora sorpresiva, amb la hipèrbole i, sobretot, amb una discordança de to estilístic (més culte o abstracte en el qualificatiu que no en el substantiu al qual acompanya) que confereix a l'expressió un cert distanciament, una mena d'estranyament suggestiu. Es diria que aqueixa sobrecàrrega semàntica que el qualificatiu aporta hi funciona com a exageració conscient, com a excés consabut que frega ja la ironia, o gairebé. Algun dia caldrà estudiar el parentiu de tal tècnica amb certes estratègies de l'estil —especialment l'assagístic— de Fuster: no serà difícil de trobar-hi, si més no, concomitàncies puntuals.

Aquesta sobrecàrrega semàntica, que impregna l'estil amb plena consciència, és encara més palesa en una estructura sintàctica que Estellés utilitza a bastament: la de la doble adjectivació d'un sol substantiu, i molt en particular quan aquesta doble adjectivació comporta alhora anteposició i postposició del qualificatiu. Així, en sintagmes com ara «assaonades rodonors

benignes», «opulenta rodonor darrera», «daurada anatomia trista» o l'al·literatiu «amb fosc afany frenètic», són una mostra d'aquesta exhibició d'opulència adjectival, no exempta d'una punta d'ironia. Sembla que el poeta és ben conscient de l'excés verbal i l'assumeix amb somriure de sàtir de la paraula que busca complicitats. O que dispara, confoi, la seua carcassa barroca, assaonada de cromatisme, tot invitant el veïnat, com diu ell mateix en una altra ocasió, a sucari-hi.

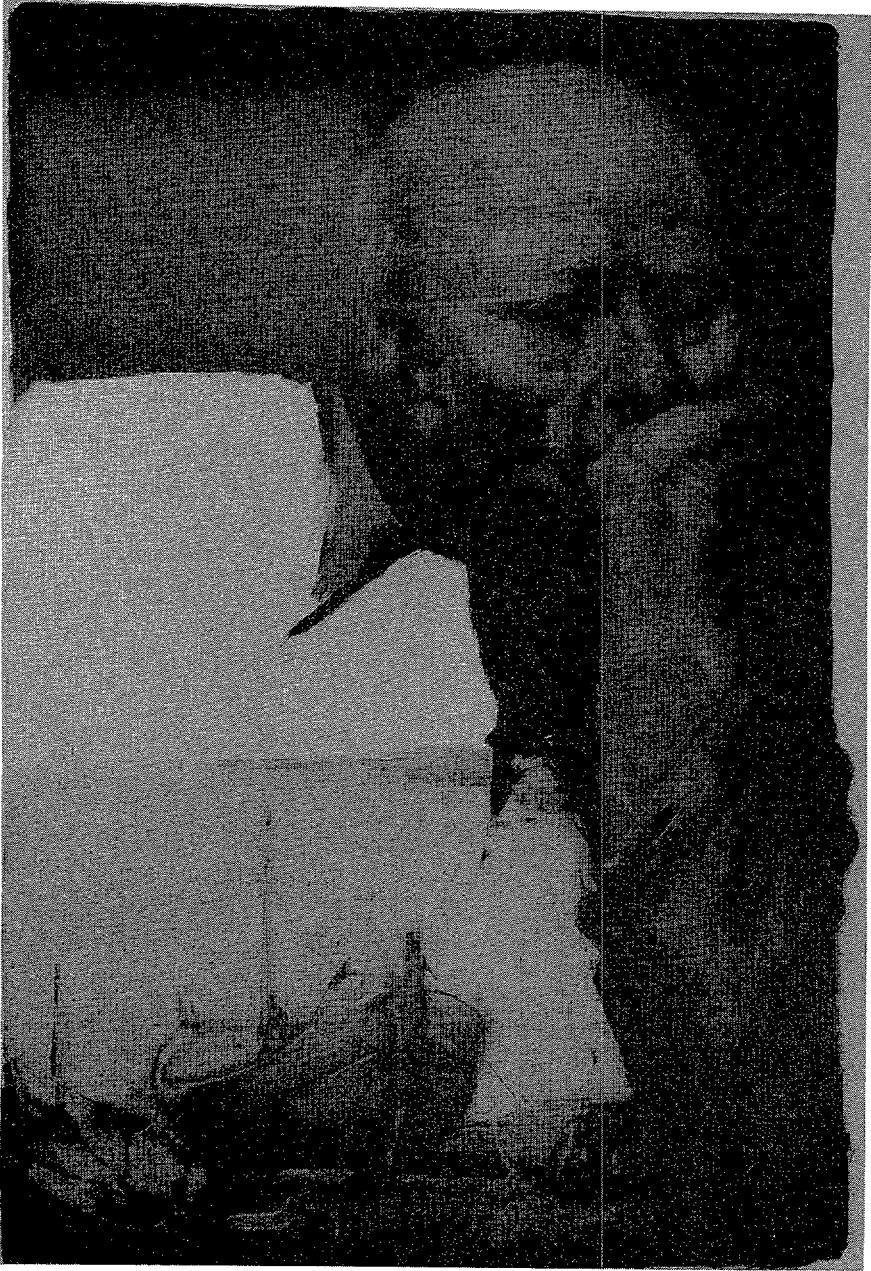
Als processos i accions relacionats amb l'erotisme, hi troben també l'expressió verbal figurada, sotmesa a un *tour de force* que els allunya de l'expressió neutra. Els verbs coadjuven, així, al trencament de l'automatisme perceptiu de què parlaven els formalistes russos i forgen, davant els ulls del lector, un cosmos de relacions noves que il·lumina amb llums diferents l'experiència de l'amor. El cos de l'estimada és, per exemple, «excavat» per l'home o recorregut com una geografia («pujaria el teu cos»), o encetat com un meló madur («t'encetaré per la banda funesta»); els pits són pastats com un pa de pessic a la boca del forn («Lluís Milà em pastava els pits») —això dins una esfera semàntica, la de l'ofici de forner, molt arrelada biogràficament en l'Estellés—, mentre la rosa aixafada del sexe és penetrada amb suavitat humida: «i la meua llengua penetrava pètals». Altres voltes hi ha el desig de dipositar la dona en terra, com una àmfora: «aquest desig de seure't com un cànter / on recolzar la galta i la cremor».

L'estimada, per la seua part, pot «covar» els seus pits, o «covar a l'aixella els ous del dia», mentre la pena «floreix», o bé pot caure, feta carn de paradís «damunt de mi com una llosa». Al poeta, el «desorbita» una proximitat de pits o el record d'un personatge femení que anava «encenent pius com ex-vots de diumenge», fins que, ja en la placidesa de la contemplació amorosa, «transcorre el nu com el riu de l'amiga», un nu fluvial, extens, que abilla de gràcia l'estimada: «vestida del teu nu, car el teu nu et vestia». La paradoxa és també —¿com no, tractant-se de poesia amatòria?— un altre recurs en els versos d'Estellés, com acabem de veure en aquest exemple, però no gaire sovintejat.

La mostra suara presentada és prou, segurament, per a posar en qüestió la idea d'un Estellés d'expressió burdament directa en el terreny eròtic. Més aviat, la seua elaboració figurativa és d'una complexitat incontestable. És clar, tanmateix, que la idea d'un llenguatge col·loquial —o assagístic, o científic, si es vol— mancat de figurativitat metafòrica és un mite ja esquarterat pels lingüistes d'avui⁵. Ben mirat, la frontera entre la poesia i altres gèners discursius és una zona molt difuminada, sense transicions brusques, un *no mans's land* ple de riqueses inèdites per a l'explorador. És, així

---

⁵ Una important i novedosa aproximació al tema és la de G. LAKOFF / M. JOHNSON, *Metàforas de la vida cotidiana*, Madrid, Càtedra, 1986. Per la meua banda, presente unes reflexions aplicades al català en l'article «La metàfora nostra de cada dia», a la revista *Límits*, núm. 6, en premsa.

Il·lustració de Joan Castejón per al Llibre de Dénia, ed. La Marina Alta, Pedreguer 1981.

mateix, evident que l'Estellés beu a dolls en les fonts del llenguatge col·loquial i —¿per què no?— en les de prosistes com el senyor Pla, de ploma tan eficaç en l'expressió del seu antilirisme constitutiu. Fins i tot, una de les claus del seu estil és la manipulació de la locució col·loquial o de la frase feta dins el discurs poètic (allò que ha estat anomenat difusament «ruptura del sistema», «aprosdòqueton» o d'altres maneres, i que Alarcos Llorach estudià fa anys en l'estil de Blas d'Otero), com ara quan diu que el poble està «cul en terra» o que el tirà mor «cara a la paret». Però, tot això, ho fa amb voluntat d'incorporació d'aqueixos recursos a la gènesi de criatures poemàtiques, i tant quan reïx en l'empresa com quan la provatura resulta fallida a parer del crític o del lector d'a peu. Aqueixa, òbviament, és tota una altra història, tan legítima com l'opinió crítica i tan lliure com els gustos del lector.

El senyor Estellés és un gran prosista, certament; un escriptor que ha assimilat estratègies de la prosa literària i de la prosa del carrer, però al servei d'una concepció peculiar —la seua, i a vegades la nostra— de l'expressivitat poètica. Ens limitem ací a la revisió de la seua retòrica de l'eros: més exactament, d'alguns recursos de figurativitat dins aquesta vessant de la seua poesia. I cal dir que les marques de poeticitat volguda hi sovintegen, com ara la insistència en el símil tradicional, fins i tot el descaradament ausiasmarquià («sí com aquell qui es flença a una cisterna», «com cell qui rep el do d'un sagrament», «em va escometre, / semblant un brau, aquest desig»), que li permet de convocar als seus versos la rauxa angoixada del gran estimador, tantes voltes citat a la porta del poema, com també Jaume Roig, una altra de les claus de l'erotisme estellesià. O bé l'ús de l'adjectivació ubriaga, de l'epítet. No hi manquen tampoc les imatges aconseguides, en una fúria per relacionar, amb perspectiva inèdita, objectes, idees, percepcions diverses: «el seu cos d'ofertori submís», «amor de cel i riu, de gaseles i poltres», «el seu melic, el laberint d'espills», «ploren en va els sentits i les formigues», ...

Però Estellés es decanta, més que no per la metàfora brillant, per la comparació explícita, per la metàfora *in praesentia* que estalvia al lector la gosadia dels salt interpretatiu en el buit. Parteix sovint, com Neruda, dels objectes més quotidians per tal de traure'ls la llampegada de la imatge, com en aquell «principat d'or cru de les panolles». Recorre a les sinestèsies, entrecreuant els canals de la percepció, tan rica de sensorialitat en la seua poesia. Ara bé, ho fa amb una extraordinària economia expressiva que no perd mai de vista els referents reals. La seua metàfora palesa moltes vegades un modest origen metonímic, de captació d'un ambient concret: els objectes, els personatges, l'atmosfera d'un ambient. El poeta escriu «beurem café de cullereta casta», o «els tambors de la sang perforaven la nit», o «ah sexe segellat per les mans de l'aurora», i automàticament el lector reconstrueix l'escena evocada i l'alimenta amb les connotacions aportades per la seua

pròpia experiència del món. El poeta diu: «mentre belen els trens buscant prades perdudes»; i el lector activa en la seua imaginació una escena, és invitat a recuperar unes sensacions perdudes en la memòria.

Caldria afegir, encara, una altra estratègia de la retòrica estellesiana: la teatralització que comporta l'aparició freqüent del destinatari, d'un *tu* de l'amor que permet la *mise en scène*⁶. La força del poema amorós es concentra a vegades en una increpació o en una admonició, en un apòstrof, en el diàleg —unidireccional i fictici— amb l'estimada, tal com s'esdevé al llarg de *L'Hotel París*, o bé en versos com aquests: «jo, l'home més ric de tu», «per tu menge llimonès, mire el dia total». La dona és evocada així, invocada com a presència en simulacre, si no insinuada al lector per mitjà de detalls suggerits. Es tracta, certament, d'un recurs tan antic com la poesia però que recobra en Estellés la frescor —i l'eficàcia— primigènia.

Potser és tot açò —l'economia de recursos, la capacitat per a l'evocació a través de la narració, la descripció i la dramatització d'escenes— el que fa d'Estellés un poeta de fàcil comunicabilitat amb el públic que tant l'ha llegit durant aquests darrers anys. També, segurament, és açò el que explica les ratlles despectives de Josep Pla: la seua acusació de prosaisme, la incomprensió de la manera estellesiana de poetitzar el món. I és que la *prosa* d'Estellés es poetitza per mitjà d'una retòrica pròpia però líricament vàlida, perfectament legítima malgrat el refús envers el corrent simbolista. El senyor Pla no semblava gaire amic d'explorar aquestes zones frontereres —tan suggestives—, i fa caure del costat de la prosa, amb mecanicisme abusiu, tot allò que no s'encabeix en una determinada concepció de la lírica. Llàstima que el seu geni escèptic i materialista no estiga ja a l'abast per a discutir aquesta altra hipòtesi de treball, que segurament ens donaria molt de joc: Estellés és un gran prosista que fa, no sols versos, sinó també poesia. I a més —en algunes ocasions, si més no— una poesia de primer rengle.

---

⁶ És pot consultar, pel que fa al col·loquialisme lèxic i discursiu d'Estellés, el meu treball «L'estructura col·loquial del poema: un estudi de *L'Hotel París*», dins *Lletres de canvi*, 6 (1982), pàgs. 45-54.